

# MEVZÛ-MEBÂDÎ-MESÂİL-GÂYE BAĞLAMINDA FIKİH VE USÛLÛ

Murat ŞİMŞEK

Yard. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi  
muratsimsek76@hotmail.com

## ÖZET

Tarihî süreçte birer disiplin halini alan ilimler, mevzû, mebâdî ve mesâil çerçevesinde mahiyetlerini ortaya koymuşlardır. Fıkıh ve usûlû de bu çerçevede saha ve sınırlarını belirlemiş, ilkelerini ve problemlerini tespit etmiştir.

Füru fıkıhın mevzûu, mükelleflerin fiilleri; mebâdîi, fıkıh usûlû meseleleri; mesâili, şer'î amelî hükümler olarak tespit edilirken; usûl-i fıkıhın mevzûu, edille-i şer'îyye; mesâili, istidlâl keyfiyeti ve küllî kurallar; mebâdîi, kelim, Arap dili ve bazı şer'î ve akfî ilimler olarak belirlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Usûl-i fıkıh, füru, mevzû, mebâdî, mesâil, ilim tasnifi.

## Islamic Jurisprudence and Methodology in Terms of the Nature of the Sciences

The branches of Islamic jurisprudence, which became disciplines within the historical process, revealed their essential character (*"al-mahiya"*) within the framework of subject (*"al-mevdû"*) principles (*"al-mabâdî"*) and problems (*"al-mesâil"*). Islamic Jurisprudence (*al-fiqh*) and its methodology (*usûl al-fiqh*) also determined their boundaries and fields in this framework and identified their principles and problems.

While the subject of secondary principles of Islamic jurisprudence (*"al-furu"*) are the acts of obliged peoples; its principles are the issues of methodology and its problems are practical assumptions, the subject of *al-usûl al-fiqh* legal evidences; its problems are the circumstance of deduced and holistic rules; his principles are theology, Arabic language and some of the Shari'a and mental sciences.

**Keywords:** *Usûl-i fiqh*, Islamic jurisprudence, Subject matter (*mevzû*), principles (*mebâdî*), Problems (*mesâil*), scientific classification.

## Giriş: İlimlerin Mahiyeti

Bir ilim dalının mahiyetini ve sınırlarını tespit ve ilimlerin birbirleriyle olan ilişkilerini belirlemek için, her bir ilme ait mevzû, mebâdî, mesâil ve maksat olmak üzere genelde dört ana kavramın kullanıldığı görülür. Bu dört

unsurdan özellikle ilk üçü, ilimler tasnifi yapan Fârâbî'den Taşköprîzâde'ye kadar devam eden düşünürler tarafından bir metodoloji meselesi olarak ele alınmıştır. Bu düşünürler, ilimlerin saha ve sınırlarının belirlenmesinde mantıkî; onlardan beklenen faydaların elde edilmesinde ise pragmatik kıstaslar ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla bir ilmi ilim yapan şey; konusu, ilkeleri, problemleri ve amaçlarıdır.<sup>1</sup> İlimler tarihi literatüründe bunlardan ilk üçüne "eczâü'l-'ulûm" (ilimlerin cüzleri) denmiştir. Gerçekte bir ilim dalının esas bünyesini meseleler/mesâil teşkil etmekle birlikte mebâdî ve mevzû, meselelerle olan sıkı ilişkisi nedeniyle ilmin cüzü olarak zikredilir.<sup>2</sup>

İlimlerin sınırlarını ifade eden önemli hususlardan biri de tarifleridir. İlim kelimesi ilimler tarihi boyunca "belli bir alana ait sistemli bilgi birikimini ifade eden disiplin" anlamında kullanılmıştır.<sup>3</sup> Tarif genellikle küllî olumlu bir önerme niteliği taşır. Tam bir tarif "efrâdını câmi' ve ağyârına mâni" olmalıdır.<sup>4</sup> Dolayısıyla bir ilmî disiplinin tanımı da, onun diğer ilimlerle olan sınırlarını belirleyici unsurlardan biridir.

Şimdi ilmin mahiyetini oluşturan bu kısımları başlıklar halinde incelemeye başlayalım.

### İlmin Konusu: Mevzû

Bir ilmi o ilim yapan ve diğerlerinden ayıran konuya mevzû denir. Her bilim dalının mevzûu onun saha ve sınırlarını belirler.<sup>5</sup> Terim olarak mevzû, o ilmin kendisine ait zâtî arazlarının incelenmesidir.<sup>6</sup> Araz, bir varlığın dışında olduğu halde, ona hamledilen şey, zâtî araz ise bir şeye o şey oluşu, yani zâtî itibarıyla bitişen (yüklem olan) şeydir. Zâtî arazlar bir ilmin konusunu belirlemede önemli bir işleve sahiptir. Çünkü bir ilimde neyin zâtî arazları araştırılıyorsa işte o şey mezkûr ilmin mevzûudur. Bir ilim dalı, o ilmi oluşturan meselelerin toplamıdır. Mesele ise 'A, B'dir' gibi ifadelerden oluşur. Burada A ile o ilmin mevzûu, B ile o ilmin zâtî arazları temsil edilmektedir. Dolayısıyla bir ilimde ne kadar mesele ele alınırsa alınsın bir yargı formundaki bu meselelerin mevzûu son tahlilde o ilmin mevzûu olmak durumundadır. İşte zâtî arazlar hangi mevzûa yüklem olmuşlarsa onunla birlikte müs-

<sup>1</sup> İlhan Kutluer, "Kâtip Çelebi ve Bilimler: Keşfü'z-Zunûn'un Mukaddimesinde "el-İlm" Kavramı," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 18, s. 86.

<sup>2</sup> Muhammed b. A'la et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-fünûn*, thk. Ali Dehûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân nâşirûn, 1996), I, 7; A. Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi* (İstanbul: ISAM Yayınları, 2008), s. 65.

<sup>3</sup> İlhan Kutluer, "İlim," *DİA*, XXII, 110.

<sup>4</sup> Ömer Türker, "Tarif," *DİA*, XL, 28.

<sup>5</sup> Kutluer, "Kâtip Çelebi," s. 86.

<sup>6</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, I, 7.

takil bir ilim olarak tebellür etmekte ve böylece ilimlerin birbirinden ayrılması mevzûların değişmesine bağlı olmaktadır.<sup>7</sup>

İlk dönem İslâm bilginleri mevzûlarını merkeze alarak ilimlerin birbirlerinden ayrılmasını dikkate değer bulmuşlardır. Oysaki ilimler gayeleri ya da zâtî arazları açısından da birbirinden pekâlâ ayrılabilir. İşte sonraki dönem İslâm bilginleri pedagojik kaygılardan dolayı gaye ve zâtî arazlarla da ilimlerin birbirinden ayrılabilceğini düşünmüşlerdir. Yani ortak mevzûları içerse de her bir ilim dalının müstakil bir brans olarak telakki edilmesinde aklen bir engelin bulunmadığını kabul etmişlerdir. Netice olarak onlar, ilmî disiplinlerin kendine ait mevzû ve gayesi olduğunu, her birinin iç bütünlüğünü ve birliğini sağlayarak onu müstakil bir ilim dalı haline getiren bir yönü (*ci-het-i vahde*) olduğunu söylemişlerdir. Şüphesiz bu yaklaşım, ilim dallarının tanımına da yansımış, ilimler bazen mevzû itibarıyla, bazen de gayesi itibarıyla tanımlanmıştır. Meselâ mantık ilminin; “kendisiyle ma’lûmların ahvâlinin araştırıldığı bir ilimdir” şeklinde tanımlanması, mevzû itibarıyla yapılan bir tanımken, “riâyet edilmesi halinde düşünce hatalarından koruyan kurallar bütünü” şeklindeki tanımı ise gayesini dikkate alarak yapılan bir tanımdır.<sup>8</sup>

Bir ilim dalını oluşturan asıl özelliklerin (zâtî arazlar) araştırılmasından maksat, o zâtî arazların ilgili ilim dalının mevzûuna, nevilerine, zâtî arazlarına veya zâtî arazların nevîlerine hamledilmesidir. Meselâ bir usûlcünün, “Kitâb, hükmü kat’î bir şekilde ispat eder” sözü, zâtî arazların usûl ilminin mevzûuna hamline; “emir, vücûb ifade eder” sözü nevilerine hamline; “emir, kat’îlik ifade eder” sözü, zâtî arazlarına hamline; “tahsîse uğrayan âmm lafız, zan ifade eder” sözü ise zâtî arazların nevilerine hamline örnektir.<sup>9</sup>

Bazen bir ilmin mevzûu zaman içerisinde gelişebilmekte hatta genişleyebilmektedir. Meselâ kelâm ilminin mevzûu Gazzâlî’den (ö.505/1111) Adudüddin İcî’ye (ö.756/1355) kadar sadece mevcûd iken İcî sonrasında hem mevcûd hem de madûmu içine alan *malûm* olmuştur.<sup>10</sup>

<sup>7</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmî’l-kütüb ve’l-fünûn* (Beyrut: Dârü ihyâ’i’t-türâsî’l-‘arabî, ts.), I, 6-7; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 7-8, Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti*, s. 43-44.

<sup>8</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, I, 6-7; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 7.

<sup>9</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, I, 8; Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl ilâ tahkîki’l-hakkî min ‘ilmi’l-usûl*, thk. Şa’bân Muhammed İsmail, (Kahire: Dârü’s-selâm, 1418/1998), I, 47.

<sup>10</sup> Kelâmın mevzûu için bk. Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhü’s-sa’âde ve misbâhü’s-siyâde fî mevzû’âtî’l-‘ulûm* (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1405/1985), II, 132; Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti*, s. 62.

### İlmin İlkeleri: Mebâdî

Mebâdî, mebdê' kelimesinin çoğulu olup, Türkçede "ilke" terimine karşılık gelir. İslâm felsefesinde genelde "ilimlerin ilkeleri" anlamında kullanılır. Mebâdî, felsefî ilimlerin tasnifinde önemli bir etkiye sahiptir. İlkeler, bir ilim dalına özgü olabileceği gibi ilimlerin tamamını kapsayıcı (tümel) nitelikte de olabilir. Genel olarak felsefî ilimler ilkelerini tümel bir ilim olan metafizikten alır. İlkeler, ait oldukları disiplinin problemlerinin çözülmesinde kanıt teşkil eden öncüller olmaları hasebiyle, o ilmin sınırları içerisinde ispatlanamaz. Bir üst ilmin küllî ilkelerini kullanır. Dînî ilimler açısından konuya bakıldığında ise İbn Sînâ'nın da ifade ettiği gibi, vahye dayalı din, teorik ve pratik felsefenin ilkelerini içerir.<sup>11</sup>

Kâtip Çelebi'ye göre mebâdî kavramı; bilimlerde, varılmak istenen sonuçlara temel teşkil eden bilgiler, yani ilimlerin araştırma sonuçlarını temellendirdikleri kavram ve yargılardır. Bunlar ya temel kavramlara ve onların tanımlarına ilişkin (*tasavvurî* / kavramsal) olurlar ki bu durumda mebâdî mevzûun, mevzûun cüzlerinin, mevzûun tikellerinin (fertlerinin) ve mevzûa ait yüklemelerin tanımıdır. Ya da *tasdîkî* / yargısal olurlar ki bunlar ilimlerde kullanılan bilgilere yani mebâdîe ait kıyasları oluşturan yargılardır (*kaziyye*). Yargısal olanlar da iki kısma ayrılırlar: İlki bizatihi kendisi apaçık olan, yani bir kanıtı dayanmayıp kendisi kanıt olan aksiyomlardır ki bunlara *el-müte'ârife* denir. Bunların bir kısmı "değildir (/ nefy) ve –dir (/isbât) aynı anda doğru ve aynı anda yanlış olamaz" ilkesinde olduğu gibi bütün ilimler için geçerli iken; diğeri de Öklid'in "birbirine eşit iki şeyden (/ eşitliğin iki tarafından), iki eşit miktar çıkarıldığında kalanlar birbirine eşit olurlar" sözünde olduğu gibi sadece bazı bilimlere ilgilendiren ilkelerdir. İkincisi ise doğrudan doğruya açık olmayıp doğru olduğu kabul edilmesi gereken yargılardır. Bunlar başka bir ilim dalında mesele olarak ele alınıp açıklanır. Bu doğru kabul edilmiş (*etteslîm*) o ilme karşı hüsn-ü zann yoluyla yani o ilmin otoritesine güvenme şeklinde ise bunlara vazedilmiş asıllar (*el-usûl el-mevdû'a*) denir. Meselâ bir fakih, "bu mesele, icmâa dayalı olarak haramdır" dediğinde durum böyledir. Nitekim icmâ, fıkıhta doğruluğu kabul edilmiş hüccetlerdendir ve de fıkıh usûlünün mesâilindedir. Görüldüğü gibi fıkıh usûlünde bir mes'ele olan icmâin delil değeri taşıması, fıkıh için bir ilke olabilmektedir. Doğrudan doğruya açık olmayıp da doğru olduğu kabul edilmesi gereken yargılara ilişkin oluşan doğru kabul etme durumu şüphe ve sorgulama (*istinkâr*) yoluyla olursa buna musâderât<sup>12</sup> denir. "Bu hüküm istihsân yoluyla sabittir" sözü buna örnektir. Bir kısım fıkıh bilginine göre istihsânın hüccet olmasının doğ-

<sup>11</sup> İlhan Kutluer, "Mebde," *DİA*, XXVIII, 210-211.

<sup>12</sup> Musâdere teriminin değişik kullanımları için bk. Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, thk. Abdurrahman el-Mar'aşî, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1424/2003, s. 302; İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005), s. 260-263.

ruluğu musâderât yoluyladır. Dolayısıyla *mukaddimenin*, bir şahsa göre musâderâtтан bir başkasına göre ise doğruluğu kabul edilen asıllardan (*el-usûl el-mevdû'a*) sayılması mümkündür. Müsellem olan tanım ve mukaddimelere *evdâ'* da denir. Bunlardan her biri o ilmin üstünde yer alan bir ilimde ele alınır. Bununla birlikte alt mertebede bulunan bir ilmin bazı meseleleri üst mertebedeki ilmin mevzû ve usûlü olabilmektedir. Ancak burada şöyle bir şart söz konusudur: Alt mertebedeki ilim dalına ait mesâil, bu meselelerin üzerine bina edildiği asıllara değil, bilakis başlı başına apaçık olan veya asıllardan doğrudan doğruya açık olmayıp doğru olduğu kabul edilen mukaddimelere dayalı olmalıdır. (Yani Kâtip Çelebi'ye göre bu konu ve asıllar, bu iki ilmin de daha altındaki bir ilimde mezkûr olan bazı meselelere dayanak teşkil eden asıllar ile açıklanmamış olmalıdır. Dahası, bu konu ve usuller *kendinden açık* (mütearifeyi kastediyor) veya *dolaylı açık* (usulü mevzûa ve musaderatı yani her ikisini de içine alan evdâ'ı kastediyor) usul ile açıklanmış olmalıdır.) Aksi takdirde kısır döngü (*devr*) meydana gelir. Yine doğruluğu hüsnü zan yolu ile kabul edilen vazedilmiş asıllarda (*el-usûl el-mevdû'a*) ve doğruluğu istemeye istemeye, şüphe duyularak kabul edilen *musaderâta* olduğu gibi doğrudan doğruya açık olmayan öncüller, kısır döngüye yol açacağı için ilimlerin maksatlarının tamamı kendisine bağlı bulunan mukaddimler olsa da bir delil ile kanıtlanamaz. Yani şayet bir ilmin tüm maksadı kendinde açık olmayan mebâdîler sınıfı altında dile getirilen usûl-i mevzûaya ve *musaderâta* dayanıyorsa bu durumda usûl-i mevzûa ve *musaderâtın* delil ile ispat edilmesi doğru olmaz. Zira bu durum yine bir kısır döngüye yol açar. Şayet ilimlerin maksatlarının bir kısmı kendisine bağlı bir ilke ise, onun bu ilim içerisinde beyan edilmesi mümkündür. Yani bir ilmin tüm maksatları değil de maksatlarından bir kısmı mezkûr usûl-i mevzûaya ve *musaderâta* dayanıyorsa bu durumda bu usûl-i mevzûa ve *musaderât* mezkûr ilimde açıklanabilir. Bunlardan ilkinde "bakmak, göze anlamlı şeyler yükler" örneğindeki gibi genel ilke (*el-mebâdiü'l-âmm*); ikincisine ise "iyilik ve kötülüğün aklıflığının iptali" örneğinde olduğu gibi özel ilke (*el-mebâdiü'l-hâssa*) denir.<sup>13</sup>

Burada mevzû ile mebâdî arasındaki ilişkiye de değinilmelidir. Kendilerine özgü konuları bulunan ilimler, bazı ortak ilkelere dayanabilirler. Dolayısıyla her bilim dalı kendi içinde mevzû itibarıyla özerkliğe sahip olmakla birlikte müşterek ilkeleri kullanmaları nedeniyle diğer ilimlerle ortak konuları içerebilirler. Çünkü mebâdî, bir ilim dalına özgü olabileceği gibi çeşitli bilimlerin ortaklaşa dayandıkları ilkeler şeklinde de olabilir. Her ne kadar her ilim dalı kendi iç tutarlılığını ve mantıkî örgüsünü kuracak kendisine özgü ilkelere sahip olsa da, ilimlerin kendisine dayandıkları bu ilkeler o ilim dalı-

<sup>13</sup> Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 9; Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti*, 63-64; Kutluer, "Kâtip Çelebi," s. 88; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 384.

nın saha ve sınırları içerisinde kalınarak ispatlanamaz. Bir diğer ifadeyle ilimler kavramsal temellerini kendilerinden daha tümel/küllî kavramlara sahip ilimlerde bulup kanıtlayabilirler. Örneğin sayı, aritmetiğin konusunu teşkil ederken, beş rakamının tek sayı oluşu bu bilime özgü bir ilkedir. Yine aritmetiğin “aynı sayıya eşit olan sayılar birbirine eşittir” ilkesi astronomiyle ortak iken, “aynı şeye eşit olanlar birbirine eşittir” küllî ilkesinde ise bütün bilimler ortaktır.<sup>14</sup>

### İlmin Problemleri: Mesâil

Mes’ele, bir ilim dalında açıklanması beklenen (*el-matlûbü beyânühâ*) problem anlamına gelir.<sup>15</sup> İlimlerin temel unsurlarından olan mesâil, belli bir disiplinin kesin deliller (*burhân*) yoluyla ispatlanan önermeleri<sup>16</sup> veya sonuçlarıdır.<sup>17</sup> Bir diğer ifadeyle, bilimlerin araştırma problemlerini ifade eden mesâil, “her bilimde konu-yüklem ilişkisini kanıta dayalı olarak kurmayı sağlamak üzere araştırılan önermeler”dir.<sup>18</sup>

Kâtip Çelebi mesâili şu şekilde izah etmektedir: Her ilim dalında müşterek meseleler aynı konu altında tedvîn edilmiştir. Burada birkaç durum söz konusu olabilir. Bazen incelenen spesifik bir meselenin mevzûu, bizzat onun bağlı olduğu ilmin mevzûudur; yani bir yargı formundaki meselenin mevzûu ile, ilim dalının mevzûu örtüşebilir. Örneğin nahiv ilminde bulunan “her kelâm iki isimden ya da bir isim ve bir fiilden mürekkeptir” sözü böyledir. Çünkü bu örnekte dile getirilen meselenin mevzûu olan kelâm/söz, ayrıca nahiv ilminin de mevzûudur. Bazen tek bir meselenin mevzûu, zâtî araziyla birlikte bağlı bulunduğu ilim dalının da mevzûu olur. Meselâ geometride geçen; “bir şeyin zit miktarı, o şeyle ortak miktarda olan tüm miktarlara zittir” sözü böyledir. Buradaki meselenin mevzûu “zit miktar”dır. Zitlik ise aynı zamanda geometrinin mevzûu olan *miktarın* zâtî bir arazıdır. Dolayısıyla bu örnekte mevzû olan miktar tek başına değil zâtî arazi olan zitlik özelliğiyle birlikte geometrinin mevzûu olan miktarla örtüşmüştür. Bazen söz konusu meselenin mevzûu, bağlı bulunduğu ilim dalının mevzûununun bir türü olabilir. Meselâ sarf ilminde “isim ya sülâsîdir (üç harfli) ya da mezîddir (üç üzerine ilaveli)” sözü böyledir. Çünkü bu örnek sarf ilmiyle ilgilidir. Sarf ilminin mevzûu kelimedir. Bu örneğin mevzûu olan isim ise sarf ilminin mevzûu olan kelimenin bir türüdür. Bazen araştırılan bir meselenin mevzûu kendisine ait zâtî bir araziyla birlikte bağlı bulunduğu ilim dalının mevzûununun türü olabilir. Örneğin geometride “Bir doğru başka bir doğru üzerine indirildiğinde ya iki

<sup>14</sup> Kutluer, “Kâtip Çelebi,” s. 86-87.

<sup>15</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1525 (Mes’ele md.).

<sup>16</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1525 (Mesâil md.).

<sup>17</sup> Cürçânî, *Ta’rifât*, s. 296.

<sup>18</sup> Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, I, 9-10. Kutluer, “Kâtip Çelebi,” s. 87.

dik açı oluşur ya da ortaya çıkan iki açının toplamı 180 derece olur” sözü böyledir. Burada örneğin bağlı bulunduğu ilim dalı olan geometrinin mevzûu miktardır. Çizgi/hat geometrinin mevzûu olan “miktâr”ın bir türüdür. “Doğru/düzlük” ise çizginin zâtî bir arazıdır. Dolayısıyla bu örneğin mevzûu olan çizgi, zâtî arazi olan doğru ile birlikte bağlı bulunduğu geometrinin mevzûu olan miktarın türü olan çizgi ile örtüşmektedir. Bazen de araştırılan tek bir meselenin mevzûu bağlı bulunduğu ilim dalının mevzûununun zâtî bir arazi olabilir. Meselâ geometride “Bir üçgenin iç açılarının toplamı iki dik açıya eşittir” sözü böyledir. Çünkü bu örneğin mevzûu olan üçgen, bağlı bulunduğu ilim dalı olan geometrinin mevzûu olan miktarın zâtî bir arazıdır.<sup>19</sup>

Mesâil, bilimlerin konusuna ait veriler (*mu'tâ*), varsayımlar (*mefrûz*) ve varılmak istenen sonuçlardan (*matlûb*) oluşur. Bir diğer ifadeyle mesâil, her bilimin kendi problemini çözme tekniğidir. Ayrıca ilimlerin ilkelerini aldıkları küllî ilim ile münasebetleri ve de ortak ilkeleri kullanmaları onlar arasındaki hiyerarşiyi de (*merâtib*) belirleyen bir husustur. Dolayısıyla mesâil, ilimler arası hiyerarşik düzenin oluşumuna ve anlamlı bir tasnif yapılabilmesine yönelik ölçütler verir. Meselâ müzik, ilkelerini aritmetikten, tıp fizikten alırken, bütün özel ilimler ilkelerini küllî ilim olan metafizikten alır. Ayrıca ilimler arasındaki bu yapılanmaya benzer bir durum, her ilim dalının kendine özgü iç konuları arasında da mevcut olabilmektedir.<sup>20</sup>

### İlmin Gayesi

Sözlükte bir davranışta bulunanın bununla ulaşmak istediği amaç anlamına gelen gaye; yönelme (*kasd*) ve seçme (*tercîh*) hakkı bulunan kişiden meydana gelebilir. Dolayısıyla seçim hakkı olmayan davranışların gayesi hesaba katılamaz. Ayrıca bir fiilin gayesi, onun hikmet ve maslahat içermesine bağlıdır. Bu sebeple her sonuç doğuran davranışa gaye ya da fâide denebilir. Meselâ bir avı vurmak için atış yapan kişi, amacı dışında bir insanı öldürse bu davranışı nedeniyle sorumlu tutulur ancak kasıt olmayan bu davranış, hikmet ve maslahat içeren bir fiil olarak nitelenemez.<sup>21</sup>

Bir davranışa bir sonuç terettüp ettiğinde, buna o davranışın neticesi ve semeresi olması bakımından “fâide”, o fiilin bitiminde yer alması bakımından “gâye” adı verilir. Bu iki sonuç, fâilin eyleminin sebebi ise fâile itibarla “garaz ve maksûd”, yapılan fiile kıyasla da “illet-i gâiyye” ismini alır.<sup>22</sup>

<sup>19</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 9-10.

<sup>20</sup> Kutluer, “Kâtip Çelebi,” s. 87.

<sup>21</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1245 (Gâye md.); Süleyman b. Veli İzmîrî, *Hâşiyetü'l-Fâzıl el-İzmîrî 'ala Mir'âti'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vüsûl* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1309), I, 78.

<sup>22</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 10; İzmîrî, *Hâşiye*, I, 77; Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti*, s. 74.

Tanımlarda yer alan “bir fiile terettüp etmek” kaydı dikkate alındığında bir davranışın sonucu olmayan şeylerin gaye olarak isimlendirilemeyeceği anlaşılmaktadır. İlimler birer fiil olmayıp bir takım hususi mesâil ile onların kavranması için üzerine bina edilen melekeden ibarettir. Ayrıca âlet ilimlerinin gayesi, araç oldukları diğer ilimlerin elde edilmesini sağlamak iken alet olmayan ilimlerin gayesi, bizzat kendi amaçlarını gerçekleştirmektir. Burada yine bir şeyin kendi kendisinin gayesi olup olamayacağı sorusu gündeme gelmektedir. Bu hususta oluşan itirazlara şu şekilde cevap verilmiştir: Zihinde var olması bakımından gaye, hariçte var olan gayenin illetidir ki bu, mümkün bir durumdur. Çünkü tedvîn sürecinden geçen her ilim dalı, bazen bizâtihi zihinde mevcuttur. Meselâ usûl ilmi bizâtihi zihinde mevcut olmakla birlikte bazen zâtıyla değil, suretiyle zihinde bulunur.<sup>23</sup>

İlimler tarihi terimi olarak gaye, bir ilmin bilinçli olarak gözettiği amacı ve bilimsel etkinliğin sağladığı yararı ifade eder.<sup>24</sup> Bir ilim dalının gayesi, o ilmin elde edilme amacını oluşturur.<sup>25</sup>

### **Fıkıh ve Usûlünün Mevzûu, Mebâdii, Mesâili ve Gayesi**

Füru fıkıh ilmi, doğrudan kendi meselelerinin zikredildiği bir yapıya sahip olduğu için fıkıh eserlerinde bu ilmin içeriği ve ilkeleri hakkında teorik açıklamalar bulunmamaktadır. Dolayısıyla meselelerin tertibinde doğrudan mevzû-mesâil-mebâdî tarzında bir tasnif görülmemekte, bu tarz açıklamalara daha çok fıkıh usûlü, ilimler tarihi ve mantığa dair eserlerde rastlanmaktadır.<sup>26</sup>

Ebû Hanîfe'nin tarifinde olduğu üzere fıkıhî dinin tüm alanlarını kapsayan bir şekilde anlamlandırma dönemi sonrasında, önce kelâm ve ardından ahlak konuları fıkıh ilminden ayrılmış, daha sonraki dönemde ise fıkıhın kendisi de usûl-fürû şeklinde ikiye bölünmüştür. Müctehidin tafsîli delillerden şer'î - amelî hükümler çıkarabilmesine yarayan metot ve kurallar bütünü usûl-i fıkıh adını alırken, bu metotla elde edilen şer'î - amelî hükümler bütünü de füru fıkıh olarak adlandırılmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, füru adlandırması fıkıhın, konusu itibarıyla akâid ilmine, amelî hükümlerin de iman esaslarına göre fer'î ve ikincil bir konumda olmasıyla değil, fer'î - amelî hükümlerin usûl kâidelerine göre cüzî ve fer'î bir yapı arz etmesiyle ilgili olduğudur.<sup>27</sup>

<sup>23</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 10; İzmîrî, *Hâşiye*, I, 78.

<sup>24</sup> Kutluer, “Kâtib Çelebi,” s. 89.

<sup>25</sup> Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 10.

<sup>26</sup> Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti*, s. 62.

<sup>27</sup> Ebû'l-Menâkıb ez-Zencânî, *Tahrîcü'l-fürû' 'ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edib Salih (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), s. 34-35. Ahmet Akgündüz, “Füru,” *DİA*, XIII, 249-250.



Burada yukarıda verilen bilgiler çerçevesinde hem usûl-i fıkıh hem de fûru fıkıh ilminin mevzûu, mesâili, mebâdii ve gayesi ile ilgili tespitlere yer verilecektir.

Ebû Hanîfe'nin meşhur fıkıh tanımı şöyledir: "Fıkıh, kişinin hak ve sorumluluklarını bilmesidir (*el-Fıkhu, ma'rifetü'n-nefsi mâ lehâ vemâ 'aleyhâ*"). Bu tanım fıkıhın bir anlama ve kavrama ameliyesi olması göz önünde bulundurularak, Müslümanların önlerinde verili bir metin olarak buldukları Kur'ân ve sünnet naslarını sahih ve tutarlı bir şekilde yorumlamalarından elde edilen tüm bilgileri ihtiva etmektedir. Tanımda yer alan marifet, delile dayalı olarak cüziyyâtı/tikelleri idrak etmek demektir. Dolayısıyla taklit bu tanımın dışında kalır. Bu tanımda yer alan hak ve sorumluluk ifadesi (*mâ lehâ vemâ 'aleyhâ*) ile de şu anlamlar kastedilmiş olabilir:

1. Kişinin ahiret hayatına yönelik faydalı ve zararlı olan şeyleri bilmesi (*sevap ve 'ikâb*);
2. Kişinin kendisine caiz olan ve vâcib olan şeyleri bilmesi;
3. Kişinin kendisine caiz olan ve haram olan şeyleri bilmesi;
4. İtikâdî, amelî ve vicdanî hak ve sorumluluklarını bilmesi.

Aslında fıkıhla kastedilen sadece amelî hükümleri bilmek ise, tanımın sonuna "amel bakımından (*'amel*)" ilavesi eklenmelidir. Ebû Hanîfe bu ifadeyi zikretmediğine göre o, her üç anlamı da içeren bir tanıma benimsemiş olmaktadır ki o, zaten kelâm ilmini fıkıh-ı ekber olarak isimlendirmiştir.<sup>28</sup>

Gazzâlî fıkıh ilminin ilk dönemlerde fetvâ ve onun gerekçeleri-ne/delillere dayalı vukuf anlamında kullanıldığını ifade eder. İlk asırda fıkıhın mutlak anlamda ahiret ilimleriyle nefis terbiyesi bilgisini içerdiğini söyler.<sup>29</sup> Saçaklızâde (ö.1145/1732) ise fûru fıkıhın, "tafsilî delillerden çıkarılan şer'î amelî hükümleri bilmek" olduğunu, bizzat ahkâma ya da delillere fıkıh denmediğini söyler. Fıkıhın lûgat anlamındaki mutlak kavrayıştan hareket edildiğinde Ebû Hanîfe'nin fıkıh tanımına ulaşılabileceğini belirtir.<sup>30</sup>

Muhammed b. 'Alâ et-Tehânevî (ö.1158/1745) fıkıh ve usûlünün oluşum serüvenini şu şekilde özetlemektedir: İnsan başıboş yaratılmamıştır. Bilakis onun her davranışı Şâri' tarafından bir hükme bağlanmış, gerekli olduğu yerlerde hükmün elde edilebilmesi için de özel delille gerekçelendirilmiştir. Bunun tüm cüzîleri kapsamı imkânsız olduğu için kıyas yolu açılmıştır. Dolayısıyla mevzûu insan fiilleri, yüklemeleri (*mahmûlât*) ise şer'î hüküm-

<sup>28</sup> Ubeydullah b. Mes'ûd Sadruşşeria, *et-Tavdîh ale't-Tenkîh*, thk. Sa'îd el-Ebraş (Dimaşk: Mektebetü Merzûk, 1427/2006), s. 27-20; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 40.

<sup>29</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, I, 40-41.

<sup>30</sup> Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Tertîbu'l'ulûm*, thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988), s. 158-159.

ler olan kaziyeler ortaya çıkmıştır. Bu yolla hâsıl olan ilme de fıkıh ilmi denilmiştir. Daha sonra âlimler, delil ve hükümleri ayrıntılı şekilde inceleyince delillerin Kitâb, sünnet, icmâ ve kıyastan, hükümlerin ise vücûb, nedb, hurmet, kerâhet ve ibâhadan ibaret olduğunu görmüşlerdir. Ardından bu delillerin hükümlere nasıl delâlet ettiğini araştırmışlar ve bunun neticesinde bu delillerle hükümleri istidlâlin nasıl olması gerektiğini gösteren küllî kaziyeler elde etmişlerdir. Bunları tespit ve tedvîn etmişler, ayrıca bunlara tamamlayıcı ve ihtilafları beyan edici bazı unsurları da ekleyerek toplamına usûl-i fıkıh demişlerdir. Dolayısıyla fıkıh usûlü, kendisiyle fıkıha ulaşılan kâidelerden ibaret olmuştur.<sup>31</sup>

Mu'tezilî müellif Ebû'l-Hüseyn el-Basrî (ö.436/1044), hocası Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö.415/1025), *Kitâbu'l-'umed* adlı eserine yazdığı şerhten sonra usûl-i fıkıh eserlerinde kelâmın teknik konularına uzun bahisler halinde yer verilmesinin uygun olmadığını düşünmüş ve kendi usûl kitabında bunları gerekli miktarda zikretmeye özen gösterdiğini belirtmiştir. Ancak o, kelâm ilmi konusunda bilgisi olmayanların usûl-i fıkıhı anlamalarının zor olacağını belirterek aralarındaki ilişkiye de işaret etmiş olmaktadır.<sup>32</sup> Burada İbn Akîl'in (ö.513/1119), mu'tezile kelamcıları Kâdî Abdülcebbâr ve Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö.429/1037) fıkıh usûlünü kelâmın bir alt dalı haline getirmeyi amaçladıkları iddiası hatırlanabilir.<sup>33</sup> Basrî'nin ise iki ilmi ayırma fikrini savunduğu görülmektedir.

İmâm Gazzâlî, *Mi'yâru'l-'ilm*'de<sup>34</sup> usûl-i fıkıhın mevzûu'nun "şer'î hükümler" olduğunu söyler. *Mustasfâ*'da ise usûlcünün araştırma alanının sem'î delillerin ahkâma delâlet yönlerini incelemek olduğunu, bunun için de hükümler, deliller, delillerden hüküm çıkarma keyfiyeti ve bu işi gerçekleştirecek kişinin özelliklerinin bu ilmin konularını teşkil ettiğini belirtir. *Mi'yâr*'da o, fûru fıkıhın mevzûunu ise nehyedilmiş, emredilmiş, serbest bırakılmış, mendûb sayılmış veya mekruh sayılmış olması bakımından mükelleflerin fiilleri olarak zikreder.<sup>35</sup> Gazzâlî, ilmin kendine has kaziyelerini oluşturan problem alanları hususunda, fûru fıkıhın mesâilinin "bu haramdır, helâldir veya vâciptir" şeklindeki hükümlerden müteşekkil olduğunu söyler. Her ilmin kendi mesâilini araştırıp açıkladığını, meselâ "şu hareket hızlıdır ya da yavaştır" meselesinin fıkıh için bir anlamı olmadığı, hızlı ve yavaş olmak her ne kadar hareketin zâtî bir unsuru olsa da bunun fizik ilminin araştırma alanına girdiğini, fıkıhın ise hareketin diğer bir zâtî arazi olan vâcib, haram ve

<sup>31</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, I, 38. Ayrıca bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 110.

<sup>32</sup> Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkıh*, thk. Halîl Meys (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1426/2005), I, 3-4.

<sup>33</sup> Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti*, s. 111-112.

<sup>34</sup> Gazzâlî, *Mi'yâru'l-'ilm fî fenni'l-mantık*, el-Matba'atü'l-Garbiyye, 1346/1927, s. 58.

<sup>35</sup> Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl (Fevâtihi'r-rahamût* ile birlikte), thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1414/1994), II, 21-22; a.mlf., *Mi'yâr*, s. 163.

mubâh olmasını araştırdığını belirtir. Nitekim fizik ilmi için böyle bir yargının bilinmeyen bir durum olduğunu belirtir.<sup>36</sup>

Seyfüddin Âmidî (ö.631/1233) usûl-i fıkıhın mevzûunun küllî bir tarzda şer'î hükümlere ulaştırılan delillerin ahvâli, kısımları, mertebeleri ve hüküm çıkarma keyfiyetinden ibaret olduğunu söyler.<sup>37</sup> Âmidî, fıkıh usûlünün mesâilinin, araştırılan delillerin ahvâli olduğunu ifade eder. O, usûlde delillerin ispat ve nefyini anlayabilmek için önce fıkıh/ahkâm bilgisine sahip olmayı gerekli görmüştür.<sup>38</sup> Âmidî, usûlün mebâdiinin de kelâm, Arapça ve şer'î hükümlerden ibaret olduğunu ifade eder. Bu mebâdî ister üst bir ilimden müsellemler olarak alınmış olsun, ister müsâdere veya vaz' yoluyla sonradan müsellemler kabul edilsin bir üst ilim tarafından burhân yoluyla ispatlandığı için o ilmin mebâdii sayılır.<sup>39</sup> Âmidî, usûlün kelâm, Arapça ve ahkâm-ı şer'iyeden istimdâd ettiğini söylerken, kelâmdan aldığı ilkeler arasında delil, nazar, zann gibi kavramların tanım ve tasvirlerini; Arap dilinden aldığı ilkeler arasında lafız bahisleri ve harflerin anlamları gibi konuları; fıkıhtan aldığı ilkeler arasında ise hâkim, mahkûmun fih ve mahkûmu aleyh konularını zikreder.<sup>40</sup>

Hanefî usûlcüler ilk dönemde filozoflar ve mantık bilginleri tarafından yapılan sistemleri eserlerinde doğrudan zikretmemişlerdir. Meselâ Kâdî Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö.430/1038), hüccetler üzerine sistemleştirdiği usûlünü akîf ve şer'î hüccetler olarak ikiye ayırır; bunların her birinin de zorunlu bilgi doğuran ve ihtimalli bilgi içerenler şeklinde ikiye bölündüğünü, akîf olanların mücerred akılla istidlal edilerek ulaşılan hüccetler, şer'îlerin ise vahiy ve Resûl'ün sünneti ile bilinebilen hüccetler olduğunu belirtir. Şer'î hüccetlerden zorunlu olarak ilim gerektirenlerin; Kur'ân, haber-i resûl, resûlden mütevâtiren nakledilen rivayetler ve icmâdan müteşekkil olduğunu söyler. Kesin bilgi doğurmayan hüccete ise haber-i vahidi örnek verir. Debûsî, insanda marifet haline gelen ilmin iki kısma ayrıldığını; ilkinin, manalarını düşünmeden salt nasların zâhirini bilenlerce elde edilen *zâhir ilmi*, diğerinin ise manaları elde etme yeteneği veren *fıkıh ilmi* olduğunu ileri sürmektedir.<sup>41</sup>

Diğer bir Hanefî usûlcü Ebû'l-'Usr el-Pezdevî (ö.482/1089) şer'î ilimleri kastederek ilimleri tevhiid ve sıfat ilmi ile şer'î ve ahkâm ilmi şeklinde ikiye ayırır, birincisinde Kitâb ve sünnete bağlı olduklarını ve de Ebû Hanîfe ve diğer büyük imâmın yolundan gittiklerini, ikincisinin ise füru fıkıh ilmi

<sup>36</sup> Gazzâlî, *Mi'yâr*, s. 163-164.

<sup>37</sup> Seyfüddin Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, yy., ts., I, 8-9.

<sup>38</sup> Âmidî, *el-İhkâm*, I, 9.

<sup>39</sup> Âmidî, *el-İhkâm*, I, 9-10.

<sup>40</sup> Âmidî, *el-İhkâm*, I, 11, 15, 76.

<sup>41</sup> Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*, thk. Halil Muhyiddin Meys (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1421/2001), s. 18-19, 467.

olduğunu ve onun da doğrudan meşru kılınmış bilgiler, nasların manalarından ve usûlün fûrua uygulanmasından elde edilen bilgiler ve de bunların uygulanmasıyla ortaya çıkan amel olmak üzere üç kısma ayrıldığını belirtir.<sup>42</sup> Bu sistemle olmasa da benzer şeyleri Şemsüleimme es-Serahsî (ö.483/1090) de zikreder ancak o, dinin aslına ait bilgilerden (*ma'rifetu asli'd-dîn*) sonra en şerefli ilmin ahkâm bilgisi olan fıkıh olduğunu açıkça belirtir.<sup>43</sup> Fıkıh usûlünün konularının diğer ilimlerle karıştırılmaması gerektiğini söyleyen Alaüddîn es-Semerkindî (ö.539/1144), araz, cevher, hareket sükûn gibi konuların şer'î ahkâmıla ilgisi bulunmadığını söyleyerek kelâmî meselelere usûlde yer verilmesine karşı çıkmıştır.<sup>44</sup>

Usûlde Hanefî ve Müttekellim metotlarını birleştirerek karma (*memzûc*) usûl eseri yazan Hanefî müelliflerin ayrıntılı biçimde mevzû-mesâil-mebâdî-maksad konularına değindikleri görülmektedir. Bu tarz bir anlatım Osmanlı dönemi usûl kitaplarında da yer almaktadır. Örneğin Molla Hüsrev ve Molla Fenârî'nin bu metodu benimsedikleri görülür. Hâlbuki gerek önceki usûlcüler Cessâs, Debûsî, Serahsî ve Pezdevî, gerekse sonraki dönem usûlcüleri olan Abdülaziz Buhârî, Neseî, Habbâzî gibi usûlcülerde bu tarz bir anlatım görülmez. Dolayısıyla bunun, çoğunlukla memzûc eserlerle Hanefî usûllerine dâhil olduğu söylenebilir.

Karma metot sahibi Hanefî usûlcülerden biri olan Sadruşşerî'a'ya (ö.747/1346) göre usûl-i fıkıhın mevzûu deliller ile hükümlerdir. Çünkü bu ilimde, şer'î deliller ile hükümlerin zâtî arazları araştırılır. Deliller hükümleri ispat ederken, hükümler de delillerle sabit olmaktadır. Bazı usûlcüler usûlün mevzûunun sadece deliller olup, hükümlerin ise bu ilmin bir parçası olmadığını, onun mesâiline tabi az miktarda bazı meselelerden ibaret olduğunu ileri sürmüşlerse de Sadruşşerî'a'ya göre birinci görüş doğrudur. Ona göre fıkıh usûlü küllî kaziyeleri, bir diğer ifadeyle kendisiyle fıkıhın mesâiline ulaşılan kâideleri bilmektir. Fıkıh usûlünün mebâdii ise Arapça ve kelâm ilmidir.<sup>45</sup> Bir diğer karma metot sahibi Hanefî usûlcü İbn Abdîşşekûr (ö.1119/1707) ise fıkıh usûlünün mevzûunun sadece delillerden ibaret olduğunu, ahkâmın buna dâhil olmadığını düşünür.<sup>46</sup>

Muahhar dönem usûlcülerden Şevkânî (ö.1250/1834) fıkıh ilminin mevzûunun, sadece küllî sem'î delil olduğunu söyler. Bunu bilmek, kişiyi

<sup>42</sup> Ebü'l-'Usr el-Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl (Keşfü'l-esrâr ile birlikte)* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1418/1997), I, 15-24.

<sup>43</sup> Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Usûl*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1426/2005), I, 9-10.

<sup>44</sup> Alaüddîn es-Semerkindî, *el-Mizân fî usûli'l-fıkıh*, thk. Yahya Murâd (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1425/2004), s. 9.

<sup>45</sup> Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, s. 38-41, 44.

<sup>46</sup> Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût şerhu Müsellemi's-sübût (el-Mustasfâ ile birlikte)*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1414/1994), I, 28.

mükelleflerin fiilleri hakkındaki hükümlerin ispat kudretine ulaştırır. Şevkânî fıkıh usûlünün mesâilinin tamamının ispat ve sübûtta ibaret olduğunu; usûl-i fıkıhın konularının tamamının, deliller ve hükümlerin zâtî arazlarının ispatına râcî olduğunu ileri sürer. Bu, delillerin hükümleri ispat etmesi ve hükümlerin de delillerle sabit olmasıdır. Bu ilmin gayesinin ise ilim veya zan yoluyla Allah'ın hükümlerini bilmek ve neticede iki cihan saadetine ulaştırmak olduğunu ifade eder. Şevkânî, fıkıh usûlünün, kelâm, Arap dili ve tasavvur bakımından şer'î hükümlerden istimdâd ettiğini söyler.<sup>47</sup>

Bu noktada bazı ilim tarihçilerinin fıkıh ve usûlünün mahiyetiyle ilgili görüşlerine de değinmek yerinde olacaktır.

İbnü'l-Ekfânî, fıkıh usûlünü şu şekilde tanımlamıştır: “Kendisiyle şer'î amelî hükümlerin sonuçlarının (*matâlib*), istinbât metotlarının hüccet maddelerinin ve nazara dayalı hüküm çıkarmanın takririnin bilindiği bir ilim dalıdır.”<sup>48</sup> Fıkıh ilmini ise “şer'î amelî yükümlülüklerin hükümlerini bilmek” olarak tanımlamaktadır. Cedelin mantık ilminin alt dallarından biri olarak gördüğünü, ancak içeriğini dinî konuların teşkil ettiğini ve “şer'î hüccetlerin takririnin, şüphelerin definin ve delillerin tenkidinin yapıldığı ve de hilâfın ince noktalarının nasıl düzenleneceğinin araştırıldığı bir ilim” olduğunu belirtir.<sup>49</sup>

Saçaklızâde, fıkıh usûlünü, “kendisiyle fıkıhın delillerine ulaşılan küllî kâideleri bilmek” olarak tanımlar, şer'î delilleri (*edille*) ise kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olarak zikreder. Böylece usûl ona göre; deliller ve kâidelerden ibarettir.<sup>50</sup> Saçaklızâde usûlün gayesinin, “delillerden şer'î hükümler çıkarma melekesi elde etmek” olduğunu söyledikten sonra teorik bir tartışmaya da işaret eder. İctihad sona erip her tâife bir müçtehide bağlandıktan sonra usûl ilmini tahsil etmenin ne gibi faydası bulunacağı sorusuna, tefsir ve hadis şerhi ilimlerinin ilkelerini usûlden aldıklarını (*istimdâd*), fikhî meseleleri delilleriyle birlikte bilmenin bu ilme bağlı olduğunu, ayrıca zamanla meydana gelen yeni hadiselerin hepsinin fıkıh külliyatında yer olmadığını, bu ilim sayesinde bu tür problemlere çözüm sunulabileceğini söyler.<sup>51</sup> Saçaklızâde usûl ilminin öncelikle nahiv ve meânî başta olmak üzere, delil konularından ve temsilden (analoji/kıyas) istimdâd ettiğini söyler.<sup>52</sup>

<sup>47</sup> Şevkânî, *İrşâd*, I, 47-48; ayrıca bk. a.mlf., “Fıkıh Usûlünün Tanımı, Konusu ve Faydası” (çev. Ferhat Koca), *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2003, sayı: 2, s. 261-266.

<sup>48</sup> Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdü'l-kâsîd ilâ esnâ'l-makâsîd fî envâ'î'l-'ulûm*, thk. Abdülmünim Muhammed Ömer, ts., s. 162.

<sup>49</sup> İbnü'l-Ekfânî, *İrşâd*, s. 162-164.

<sup>50</sup> Saçaklızâde, *Tertîbu'l'ulûm*, s. 155-156.

<sup>51</sup> Saçaklızâde, *Tertîbu'l'ulûm*, s. 156.

<sup>52</sup> Saçaklızâde, *Tertîbu'l'ulûm*, s. 156-157.

Tehânevî fıkıh usûlünün konusunun şer'î deliller ve hükümler olduğu kanaatindedir. Hakkında hüküm verilen konu ise küllî kaziyenin altına giren ibadet, ceza vb. meseleler olması bakımından mükellefin fiilleridir. Hükümler fiillere göre değişkenlik göstermektedir. Burada üzerine hüküm yüklenen kimse ise mükelleftir. Ehliyetli olup olmama gibi konular küllî kaziyede mün-demiç sayılmaktadır. Dolayısıyla hükümler mükelleflerin değişmesiyle farklılık arz edebilmektedir. Usûl-i fıkıhın tüm mesâili şu küllî kaziyeye râcîdir; "Sübûtuna bir delilin delalet ettiği her hüküm sabittir."<sup>53</sup>

Taşköprîzâde ise fıkıh usûlü ilmini, "kendisiyle yakînî-icmâlî delillerden şer'î-fer'î hükümlerin elde edilmesi yönteminin öğrenildiği ilim" olarak tarif eder. Fıkıh usûlünün mevzûunun şer'î hükümlerin kendisinden nasıl çıkarılacağına tespiti bakımından küllî şer'î deliller olduğunu söyler. İlkelerini ise Arap dili ile bazı şer'î ve akîl ilimlerden aldığını belirtir. Maksadının, dört kaynakta yer alan tafsili delillerden şer'î-fer'î hükümler elde etme melekesi kazanmak; gayesini ise bu hükümleri sağlıklı bir şekilde çıkarabilmek olduğunu ifade eder.<sup>54</sup>

Taşköprîzâde fûru fıkıh ilmini ise tafsîlî delillerden istinbât edilmesi bakımından şer'î, fer'î, amelî hükümleri araştıran ilim" olarak tarif eder. Ona göre fıkıhın mebâdii, usûl-i fıkıh meseleleridir ve fıkıh diğer şer'î ve Arabî ilimlerden istimdad eder; faydası, onun sayesinde meşru bir şekilde amelî (hükümleri) elde etmek; maksadı ise şer'î amellere güç yetirebilme melekesi kazanmaktır. Taşköprîzâde, tam bu noktada teorik bir tartışmaya işaret eder. O da niçin farklı amelî mezheplerin ortaya çıktığıdır. Bunu şöyle izah eder: Amelî ilimlerde gaye yakîne değil, zanna ulaşmaktır. Nitekim delillerin en güçlüleri Kitâb ve sünnettir. Ancak bunların kaynağına aidiyetleri kat'î olsa bile çoğunun manalara delaletleri zannîdir. Dolayısıyla amelî hususlarda icthad edilmesine imkan doğabilmektedir. Netice itibariyle bu icthadlar sonucunda oluşan bir mezhebin veya istenilen müçtehidin görüşünün alınması mümkün olabilmektedir. Nitekim insanların sahih telakki ettikleri amelî mezhepler dört büyük mezheptir.<sup>55</sup>

Genel kabule göre fûru fıkıh ilminin mevzûu mükellefin fiilidir. Bu fiil, vâciblik, haramlık gibi şeyler yanında sıhhat fesat gibi hükümleri de içerir. Bununla birlikte fıkıhın mevzûunun mükellefin fiilinden daha genel bir mahiyet arz ettiğini söyleyenler de olmuştur. Meselâ "vakit, namazın vücubiyetine sebeptir" denildiğinde fıkıhın mesâilinden bahsedilmiş olmaktadır. Zira bunun mevzûu, fiil değildir; bundan dolayı "namaz vakit sebebiyle farz olur" şeklinde yorumlanması gerekir. Ancak bu genelleme kabul edildiğinde mevzûu mükellefin fiiline râcî olmayan her meselenin mevzû ile bağ-

<sup>53</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, I, 39.

<sup>54</sup> Taşköprîzâde, *Miftâh*, II, 163.

<sup>55</sup> Taşköprîzâde, *Miftâh*, II, 173.

lantı kurabilmesi için yorumlanması gerekecektir.<sup>56</sup> Fıkıh ilminin mesâili, şer'î amelî hükümlerdir. Meselâ "namaz farzdır" sözü böyledir. Fıkıh ilminin maksadı cehennem azabından kurtulup, cennet sevabını elde etmektir. Şerfi ise dinî ilim olmasından gelir.<sup>57</sup>

Tehânevî, zanna dayalı olduğu halde fıkha ilim denilmesinin gerekçesini şöyle açıklar: Sadece kesin bilgilere (*kat'î*) değil zanna dayalı bilgilere (*zannî*) de ilim denilebilir. Nitekim Şâfiî bilginler fıkıhı dört ana konuya ayırmışlardır. Bu şer'î hükümler bazen doğrudan ahirete yönelik olur ki 1- ibadetler böyledir. Bazen dünyevi işlerle ilgili olur ki bunlar da 2-kişinin bekasına yönelik olan muamelat; 3-insan türünün bekasına yönelik olan evlilik (*münâkehât*) ve 4-toplumsal hayata yönelik cezâî müeyyidelerden (*'ukûbât*) oluşmaktadır.<sup>58</sup>

Özetle söylemek gerekirse füru fıkıhın mevzûu, mükelleflerin fiilleri; mebâdii, fıkıh usûlü meseleleri; mesâili, şer'î amelî hükümler; faydası bu hükümleri meşru bir şekilde elde etmek; maksadı bu hükümlere güç yetirme melekesi kazandırmak; istimdâdî ise şer'î-Arabî ilimlerdir. Yukarıda zikredilen ihtilaflarla birlikte usûl-i fıkıhın mevzûu, edille-i şer'iyye; mesâili, araştırılan delillerin ahvâli, istidlâl keyfiyeti ve fikhî meselelerin küllî kuralları; mebâdii, kelam, Arap dili, şer'î hükümler, bazı şer'î ve akfî ilimler; maksadı tafsîlî delillerden şer'î fer'î hükümler elde etme melekesi kazandırmak; gâyesi ise bu hükümleri sağlıklı bir şekilde çıkarabilmektir.

Bazı eserlerde ilim tahsil eden kişiye yol gösterme açısından ilimlerin ilke ve amaçları gündeme alınır ve buralarda ilgili ilim dalının ana unsurlarını ve temayüz eden vasıflarını öğretmeye yönelik izahlar yapılır.<sup>59</sup> Bunlardan biri olan Tehânevî'nin, *Keşşâfu İstılâhâtî'l-fünûn* adlı eserinin mukaddimesinde bir ilim dalını öğrenmeye ya da şerh etmeye başlamadan evvel sekiz temel noktanın (er-ruûsu's-semâniye) bilinmesi gerektiğinin kadîm filozoflardan itibaren öngörüldüğü söylenir ve bunlar şu şekilde izah edilir:

1. *Tedvîn ve tahsildeki gaye.*
2. *Elde etmekle ulaşılabilecek fayda.*
3. *İlmin veya tahsil edilen kitabın adını, tarifini ve kendine has özelliklerini bilmek.*
4. *İlmin ya da kitabın müellif/ler/ini bilmek.*
5. *Hangi ilim türünden olduğunu bilmek. Yani yakînî mi, zannî mi, nazarî mi amelî mi, şer'î mi diğerlerinden mi vs.*

<sup>56</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, I, 41-42.

<sup>57</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, I, 42.

<sup>58</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, I, 41.

<sup>59</sup> Meselâ bk. Âmidî, *el-lhkâm*, I, 7.

6. Hangi mertebede yer aldığı; diğer ilimler arsındaki yerini bilmek.

7. Bölümlerini bilmek. Yani ilim dalının kısımlarını ve temel konularını açıklamaktır... Meselâ “mantık ilminin temel konuları (bâb) dokuzdur, onlar da şunlar, şunlardır” gibi ilmin bölümlenmesi ya da “bu kitap bir mukaddime, iki bab ve bir sonuçtan oluşmaktadır” örneğinde olduğu gibi kitabın bölümlerinin zikri böyledir.

8. Taksîm, tahlîl, tahdîd ve burhân metotlarını bilmektir.<sup>60</sup> Bu o ilmin veya kitabın talimde takip ettiği metodu ifade eder. Taksim, yukarıdan aşağıya, genelden özele doğru çözümlene yapmaktır. Örneğin cinsi nevilere, nevi sınıflara, sınıfı da şahıslara bölmekte olduğu gibi. Tahlîl ise bunun tam tersidir. Aşağıdan yukarıya, özelden genele doğru çözümlene yapmaktır. Meselâ Zeyd’i önce insan ve canlı olarak çözümlenip, daha sonra da insanı canlı ve cisim olarak çözümlenmek gibi. Tahdîd metodu ise tanımlamak, sınırını belirlemektir. Burhân ise hakikate vâkıf olma metodudur.<sup>61</sup>

Bazı ilim tarihçileri ise bir ilim dalını tahsilde gerekli olan şeyleri on madde olarak belirlemişlerdir. Ali Haydar Efendi (ö.1354/1935) de Mecelle şerhinin girişinde bir ilmi elde etmenin ismi, tarifi, mevzûu, kaynağı, gayesi, kurucusu, mesâili, hükmü, şerefi ve nispetinden müteşekkil on şartı olduğunu söyler ve bu şartların fıkıh ilmi açısından karşılıklarını özetle şöylece ifade eder:

1. İmdi bu ilmin ismi fıkhıdır.

2. Tarifi dahi Mecelle’nin birinci maddesinde<sup>62</sup> zikrolunur...

3. Mevzûuna gelince mevzû-i ilim demek kendisinde a’râz-ı zâtîyyesinden bahs olunan şey demektir. Ve ilm-i fıkhın mevzûu dahi subûten veya selben abd-i mükellefin fiilidir... Bu halde mükellefin gayrının fiili ilm-i fıkhın mevzûundan değildir. Mükellefin gayrısı sabi ve mecnun ve behâim gibilerdir... Deriz ki, sabi ve mecnûn ve behâimin itlaf ettikleri şeylerin tazminiyle olan teklif onlara ait olmayıp belki velileri ile sahiplerine râci olduğundan bu misillu mesâil-i fıkhıyyeden bahis dahi ef’âl-i mükellefinden bahis demek olmakla ilm-i fıkhâ dâhil olmuş olur.

4. Me’hazi dahi Kitâp yani Kur’ân ve sünnet ve icmâ ve kıyastr...

5. Gayesi, saadet-i dâreyne nail olmaktır...

6. Vâzıı, İmâm-ı Âzam hazretleridir.

7. Fıkhın mesâili, mevzûu fiil-i mükellef ve mahmûlü ahkâm-ı hamse-i şer’iyyeden mürekkep cümlelerin biridir. Ahkâm-ı hamse, vucûb, nedb,

<sup>60</sup> Tehânevî’nin sekizinci bölüme verdiği “enhâ-i talimiye” adlandırmasıyla ilgili tartışma için bk. Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak*, s. 297-298.

<sup>61</sup> Tehânevî, *Keşşâf*, I, 15-16.

<sup>62</sup> *Mecelle*, md. 1: “İlm-i fıkh, mesâili şer’iyyeyi ameliiyyeyi bilmektir.”



*ibâha, hurmet ve kerahetten ibarettir. İşte fıkıhın mesâili şu fiil vâcib, bu fiil haram, o fiil mendub, diğer fiil mubah, öbür fiil dahi mekruhtur gibi cümlelerdir.*

8. Fıkıhın hükmü, ibadete dair olan ahkâmını icmâlen olsun taallum ve tederrus eylemek Müslümana farz-ı ayındır. Ve bey' ve emsâli muamelata dair ahkâmı mümkün mertebe öğrenmek farz-ı kifayedir.

9. Fıkıhın şeref ve faziletine gelince kelâm ve tefsir ve hadis ve usûl-i fıkıhtan maada kâffe-i ulûmun efdalidir.

10. Mezheb-i Hanefiyyeye müteallik ahkâm-ı dîniyye Abdullah b. Mes'ûd hazretlerine muttasıl olan tarîk ile istinbat olunmuştur. Yani mezhebimizin İmâm-ı Âzam'ı bulunan Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, Hammâd'dan ve Hammâd dahi İbrahim Neha'î'den ve bu da 'Alkame'den ve bu da Abdullah b. Mes'ûd'dan ve bu da Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinden ahz eylemiştir.<sup>63</sup>

## Değerlendirme ve Sonuç

Ebû Hanîfe'den itibaren nasları anlama ve yorumlama çabası olarak isimlendirilen fıkıh, zamanla pratiğe yönelik şer'î hükümleri ve delilleri de ihtiva eder hale gelmiştir. Ardından delilleri araştırma ve hükümleri elde etme ilkelerini içeren usûl ilmi ile mükellefin fillerine ait şer'î hükümleri inceleyen fûru fıkıh birbirinden ayrılmıştır. Fûru fıkıhın mevzûu mükelleflerin fiilleri; ilkeleri fıkıh usûlü meseleleri; problemleri şer'î/amelî hükümler olarak tespit edilirken; usûl-i fıkıhın mevzûu, şer'î deliller; ilkeleri, kelâm, Arap Dili ve bazı şer'î ve aklî ilimler; problemleri ise istidlâl keyfiyeti ve fikhî meselelerin küllî kuralları olarak belirlenmiştir. İlk dönem Hanefî usûlcülerde görülmeyen ayırım, Sadruşşerîa ve karma usûl yazar Hanefî müellifleri aracılığıyla sonraki dönem usûl eserlerine intikal etmiştir. Ayrıca ilk dönemlerden itibaren her ilmin kendine özgü bir faziletinin olduğu dile getirilmiş ve diğer ilimlerle irtibatı üzerinde durulmuştur. Böylece felsefî ilimlerdeki metafiziğin küllî konumu İslâmî ilimlerde daha çok kelâma verilmiş, yer yer usûl-i fıkıhın da buna benzer bir işleve sahip olduğu dillendirilmiştir.

Fıkıh usûlünün bir anlama metodu olup olmadığı konusuna gelince, birey tarafından gerçekleştirilen davranışlarla ilgili şer'î hükümlerin bilinmesi anlamında fıkıh usûlü bir anlama ve yorumlama metodudur. Fakat bu, fıkıh usûlünün bütüncül işlevini ifade etmekte yeterli görülmemektedir. Çünkü fıkıh usûlü aynı zamanda Peygamber ve sahabe tarafından gerçekleştirilmiş

<sup>63</sup> Eminefendizâde Küçük Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (Kostantiniye: Hukuk Matbaası, 1330), I, 10-11.

anlama ve yorumlamanın nas, lügat ve ilke bağlamında temellendirilmesi işlevini de üstlenmiş bulunmaktadır.<sup>64</sup>

İ. Kâfî Dönmez usûlün amacının bir yandan fûru fıkıhı meydana getiren icthad faaliyetinin felsefî temellerini ve bu konuda izlenen metotları ifade etmek, diğer yandan bunların teorik olarak savunulmasını ve iç tutarlılığının denetlenmesini sağlamak olduğunu belirtir. Fıkıh usûlünün başlangıçta sürece dahil iken daha sonraları geriye dönük koruyucu ve denetleyici vasfının baskın hale geldiğini belirtir. O, günümüzde usûlün ayrıca fıkıh üretimi, fıkıh eğitiminin sağlam temeller üzerinde gelişmesi, kavramların incelenmesi ve ortak bir ilim dilinin oluşturulması gibi katkılar sağlayabileceğini söyler. Usûl-i fıkıhın biri maziye dönük gerekçelendirici, diğeri ise geleceğe dönük vizyon (gaye) verici iki yönü bulunduğuna vurgu yapar.<sup>65</sup>

Fûru fıkıhın mesâilinin kendi içyapısı da önemlidir. Hukukun insan davranışlarıyla ve toplumla olan sıkı ilişkisi göz önüne alındığında, fûru fıkıhın kendi tabii seyri içerisinde yeni cereyan eden hadiselerle kendi zaviyesinden çözümler üreten bir süreçte geliştiği anlaşılır. Bu gelişim “mevcut meseleyi emsal alıp ilerleme mantığıyla” ilmî teşekkülünü tamamlarken, bir yandan da bu birikimi nitelik yönünden inceleme, fıkıhın tamamına aynı mantığın hâkim olup olmadığını araştırma ve bu yapının temelindeki dinamikleri keşfetme yönünde arayışlar ortaya çıkmıştır. Bu da tabii olarak mezhepleşmeyi ve fûru fıkıh sistematiği denebilecek meseleler arası dengeleri ve düzeni doğurmuştur.<sup>66</sup> Daha sonraları bu gelişme, ekol sistematiği olarak adlandırılacak her mezhebin bir sistematik kurguya ve paradigmaya sahip olduğu, kendilerine ait birtakım kabul ve ilkelerin bulunduğu bir yapıya doğru evrilmiştir.<sup>67</sup> Fûru fıkıh sistematiği, fıkıhın meselelerinin kendi içinde bölümlenmesi (*bâb*), bölüm içi ve bölümler arası muvazenetin sağlanması, sistemin iç denetiminin yapılması gibi özellikler taşır. Fûru fıkıh içerisindeki bu sistemleşmenin en açık tezahürü kavâid literatürünün ortaya çıkmasıdır.

## KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet, “Fûru,” *DİA*, XIII, 249-250.

Ali Haydar Efendi, Eminefendizâde, *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, Kostantiniye: Hukuk Matbaası, 1330.

<sup>64</sup> H. Yunus Apaydın, “Klasik Fıkıh Usûlünün Yapısı ve İşlevi,” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, 2003, s. 10.

<sup>65</sup> İ. Kâfî Dönmez, “Fıkıh Usûlünün İşlevi ve İctihad Yöntemleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme,” *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi 1*, 2005, s. 663-664.

<sup>66</sup> Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012), s. 67-74; Bilal Aybakan, “Fürû Fıkıh Sistematiği Üzerine,” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006/2, sayı: 31, s. 6-7.

<sup>67</sup> H. Yunus Apaydın, “Fıkıh Usûlünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik,” *Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı 18-19 Aralık 2009*, İSAM, İstanbul 2010, s. 339-340.

Âmidî, Seyfüddîn, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, yy., ts..

Apaydın, H. Yunus, "Klasik Fıkıh Usûlünün Yapısı ve İşlevi," *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, 2003.

\_\_\_\_\_, "Fıkıh Usûlünün Temel Kabulleri ve Tarihselcilik," *Dinî Hükümlerin Kaymağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı 18-19 Aralık 2009, İSAM*, İstanbul 2010, s. 339-340.

Aybakan, Bilal, "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006/2, sayı: 31, s. 6-7.

Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût şerhu Müsellemi's-sübût (el-Mustasfâ ile birlikte)*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan, Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1414/1994.

el-Basrî, Ebû'l-Hüseyn, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*, thk. Halîl Meys, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.

Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rifât*, thk. Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1424/2003.

Debûsî, Ebû Zeyd, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh*, thk. Halil Muhyiddîn Meys, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1421/2001.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "Fıkıh Usûlünün İşlevi ve İctihad Yöntemleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme," *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi 1*, 2005, s. 663-664.

Gazzâlî, Ebû Hâmid, *Mi'yâru'l-İlm fî fenni'l-mantık*, el-Matba'atü'l-Garbiyye, 1346/1927.

\_\_\_\_\_, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl (Fevâtihi'r-rahamût ile birlikte)*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan, Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1414/1994.

İbnü'l-Ekfânî, Şemsüddîn Muhammed, *İrşâdü'l-kâsîd ilâ esnâ'l-makâsîd fî envâ'i'l-'ulûm*, thk. Abdülmünim Muhammed Ömer, ts..

İzmîrî, Süleyman b. Veli, *Hâşiyetü'l-Fâzıl el-İzmîrî 'ala Mir'âti'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vüsûl*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1309.

Kara, İsmail, *Bir Felsefe Dili Kurmak: Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.

Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'arabî, ts.

Köksal, A. Cüneyd, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012.

Kutluer, "İlim," *DİA*, XXII, 110.

Kutluer, "Mebde," *DİA*, XXVIII, 210-211.

Kutluer, İlhan, "Kâtip Çelebi ve Bilimler: Keşfü'z-Zunûn'un Mukaddimesinde "el-İlm" Kavramı," *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sayı: 18, s. 86.

Pezdevî, Ebü'l-'Usr, *Kenzü'l-vusûl (Keşfü'l-esrâr ile birlikte)*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1418/1997.

Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Tertîbu'l-'ulûm*, thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988.

Sadruşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd, *et-Tavdîh ale't-Tenkîh*, thk. Sa'îd el-Ebraş, Dimaşk: Mektebetü Merzûk, 1427/2006.

Semerkandî, Alâuddîn, *el-Mîzân fî usûli'l-fıkh*, thk. Yahya Murâd, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1425/2004.

Serahsî, Şemsüleimme, *el-Usûl*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1426/2005.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min 'ilmi'l-usûl*, thk. Şa'bân Muhammed İsmail, Kahire: Dâru's-selâm, 1418/1998.

\_\_\_\_\_, "Fıkıh Usûlünün Tanımı, Konusu ve Faydası" (çev. Ferhat Koca), *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2003, sayı: 2, s. 261-266.

Taşköprîzâde Ahmed Efendi, *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1405/1985.

Tehânevî, Muhammed b. A'la, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, thk. Ali Dehûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân nâşirûn, 1996).

Türker, Ömer, "Tarif," *DİA*, XL, 28.

Zencânî, Ebü'l-Menâkıb, *Tahrîcü'l-fürû' 'ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edib Salih, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.

#### الفقه وأصوله من حيث الموضوع والمبادئ والمسائل والغاية

قد أثبتت العلوم ماهيتها في إطار الموضوع والمبادئ والمسائل وصار كل واحد منها علماً خاصاً في التاريخ. وعلم الفقه وأصوله أيضاً أثبتنا حدودهما وعينا مبادئها ومسائلها. وموضوع فروع الفقه أفعال المكلفين ومبادئها مسائل أصول الفقه ومسائلها الأحكام الشرعية العملية. وموضوع أصول الفقه الأدلة الشرعية، ومسائلها كيفية الاستدلال وقواعده، ومبادئها علم الكلام واللغة العربية والعلوم الشرعية الأخرى.

الكلمات المفتاحية: أصول الفقه، الفروع، الموضوع، المبادئ، المسائل، تصنيف العلوم